

ČRIEPKY Z KUZÁNSKEHO

JOZEF PAUER, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Hoci sa domnievam, že historici ešte stále nedocenili výzvy diela Mikuláša Kuzánskeho (ktorého 600. výročie narodenia si tento rok pripomíname), nasledujúcimi úvahami si nedovolím túto úlohu bádateľov v dejinách filozofie suplovať. Čitateľa, ktorý očakáva bližšie informácie o živote a diele tohto prvého nemeckého humanistu, radšej len odkážem na u nás dostupnú knihu Pavla Flossa *Mikuláš Kusánský. Život a dílo*¹.

Docenené či nedocenené, myšlienky Mikuláša Kuzánskeho pôsobia dodnes, a to nielen v teóriách iných mysliteľov (L. von Bertalanffy, K. Jaspers, H. Rombach), ale aj v samotnom živote: v meste Bernkastel-Kues je podnes v prevádzke domov pre starých ľudí, ktorý pred takmer 540 rokmi založil Mikuláš ako nemocnicu, pre ktorú vo svojom závete odkázal prostriedky na opateru 33 starcov. (Zvolil počet 33, ktorý je posvätený Kristovým vekom).

Dejinná zima a kultúrny optimizmus. Pri pohľade na európske dejiny si možno všimnúť isté dominantné obdobia, v ktorých sa uskutočnil mimoriadny pokrok. Takým obdobím bola napríklad grécka klasika, iným zasa talianska renesancia *cinquecenta* a napokon aj obdobie nemeckej klasiky. Týmto trom zlatým obdobiam európskej kultúry je vlastná predstava o človeku nadanom nezlomným kultúrnym optimizmom. Hádám aj pre nás, námorníkov blúdiacich v smrštiach prítomnej dejinnej zimy, by bolo osožné orientovať sa podľa tohto optimizmu, ktorý pramení vo viere v človeka ako *imago viva Dei*.

Apokalyptické nebezpečenstvá ohrozujúce človeka v súčasnosti sú možno ešte väčšie ako hrôzy *čiernej smrti* v 14. storočí a kliatba krutosti a pochybnosti, ktorou začalo 15. storočie, storočie, do ktorého sa narodil aj Mikuláš Kuzánsky. Údelom ľudstva v 20. storočí a na počiatku 21. storočia je znovu prežívať súmrak, sklerózu, rozklad

¹ Táto publikácia vyšla v roku 1977 v Prahe vo vydavateľstve Vyšehrad a obsahuje aj preklady niekoľkých najvýznamnejších filozofických diel Mikuláša Kuzánskeho z prekladateľskej dielne Jana Sokola. V tejto knihe možno nájsť aj odkazy na ďalšiu literatúru, pramennú i analytickú.

V *Antológii z diel filozofov*, v zväzku *Humanizmus a renesancia* sa nachádza nevelký spis *O beryle*, ktorý do slovenčiny preložil Július Špaňár. Zväzok vydalo Vydavateľstvo politickej literatúry v Bratislave r. 1966. Z iných prameňov:

NIKOLAUS VON KUES: *Philosophisch-Theologische Schriften*, 3 Bd. Wien, Herder 1964, 1966, 1967.

DOLAN, J. P.: *Unity and Reform: Selected Writings of Nicholas de Cusa*. South Bend, Indiana, University of Notre Dame Press 1962.

HOPKINS, J.: *A Concise Introduction to the Philosophy of Nicholas of Cusa*. Minneapolis, University of Minnesota Press 1978.

a rozpad kultúry. A úsvit tejto umierajúcej kultúry možno uzrieť práve v dobe, v ktorej sa rodil nový svetový názor, ktorému zvykneme dávať meno *renesancia*.

Mikuláš Kuzánsky vraví, že konečná bytosť je zlá do takej miery, do akej zabúda na svoju konečnosť a so zvrátenou pýchou sa domnieva, že závisí iba od seba samej. Lertargia, do ktorej sa takto uvrháva, bráni tejto bytosti rozvinúť všetky svoje dispozície, čím stráca možnosť odkryť v sebe prísľub svojho opravdivého, "božského pôvodu".

Dnes, keď je humanistický obraz človeka vo svojej zraniteľnosti vystavený množstvu deštruktívnych energií, nám hádam môžu dodať zrnko optimizmu čo i len dve základné myšlienky Mikuláša Kuzánskeho, ktoré sú v základe jeho vízie harmonického spoluzitia, vízie jednoty v rozmanitosti. Práve táto vízia mu umožnila prispieť vo veľkej miere prakticky i obsahovo k zjednoteniu cirkvi na koncile vo Florencii (1439); a zároveň bola impulzom pre rozkvet kultúrneho optimizmu mysliteľov *cinquecenta*. Prvá myšlienka je formulovaná v *De docta ignorantia (O učenej nevedomosti)*; je to myšlienka splývania protikladov (*coincidentia oppositorum*). Druhou je základná myšlienka diela *O katolíckej svornosti (De concordantia catholica)*, ktorá hovorí o súlade a jednote rozdielov.

Súlad pri zachovaní rozdielov. Už v predslove ku knihe *O katolíckej svornosti*, ktorú napísal v r. 1433, v čase konania bazilejského koncilu, Kuzánsky hovorí o novej epoche v duchovných dejinách ľudstva. Rozvíja tu na svoj čas revolučnú tézu, podľa ktorej všetci ľudia sú stvorení ako rovní v schopnostiach, moci a slobode a sú od Boha nadaní rozumom. A preto všetka vládna autorita nad nimi môže vzísť iba z volieb. Keďže všetko zákonodarstvo sa zakladá na prirodzenom práve a prirodzené právo sa zakladá na rozume, tak všetko zákonodarstvo, ak má byť platné, musí vychádzať z ľudského rozumu. Preto legitímna vláda a politický i náboženský mier nemôže vzísť z donucovacieho práva, ale jedine zo vzájomnej dohody a konsenzu ľudu. "Všetka legitímna autorita pochádza zo zhody ustanovenej voľbami a zo slobodnej subordinácie."

No Kuzánsky si plne uvedomoval nebezpečenstvá holej demokracie (pretože "počet bláznov je nekonečný"). A aby sa predišlo situácii, v ktorej by ignorancia prevážila nad hlasom múdrosti a hlas väčšiny by pervertoval do tyranie, Kuzánsky trval na tom, že skutočná sloboda sa podriaďuje rozumu. Všeobecná harmónia predpokladá rozmanitosť a odlišnosť, ale trvá len potiaľ, pokiaľ sú ovládaní spojení v "racionálnej harmónii so Slovom".

V *Katolíckej zhode* (1433) a neskôr v *Učenej nevedomosti* (1440) Kuzánsky rieši konfliktnú situáciu pomocou pojmov *mnohosť a jedno*. Univerzálna zhoda pochádza z účasti *maxima (mnohosti)* rozumných ľudí na *jednom*, ktorým je Ježiš alebo Slovo. Do akej miery sa jednotliviec vzdáva účasti na Slove, do takej miery nie je možná jednota medzi mnohými. Žiadna bytosť neexistuje osebe, mimo jednoty so Slovom, a napriek tomu táto jednota nepopiera suverénnu existenciu jednotlivca a jeho úlohu. Kuzánsky vraví, že každý člen celku existuje vo svojej vlastnej situácii a svoju slobodu tým, že je v jednote so Slovom, nestráca. V skutočnosti je to tak, že *mnohí* sú autenticky slobodní len do takej miery, do akej sa priblížia *učenej nevedomosti*. Teda slobodní sme na úrovni intelektu.

Filioque. V koncilových diskusiách (1430-1442) sa viedla polemika okolo používania výrazu *filioque v crede*. (Formula *filioque* hovorí, že Duch svätý vychádza z Otca i zo Syna ako z jedného princípu Trojice.) Predstavitelia gréckej cirkvi tvrdili, že táto formula sa do vyznania viery zaviedla až neskôr a bola príčinou schizmy. Preto bola terčom ich útokov proti latinskej cirkvi, ktorej predstavitelia argumentovali tým, že *filioque* nebol dodatok, ale iba precíznejšie vysvetlenie *creda*. Keďže Syn participuje na Otcovi vo všetkých podstatných aspektoch, Duch svätý nevyhnutne vychádza z Otca i zo Syna.

Otázka *filioque* preniká celým Kuzánskeho dielom a správnosť tohto výrazu Mikuláš demonštroval svojou službou cirkvi, ale aj svojim trinitárnym učením a celým svojim filozofickým dielom. Podľa neho Kristus dáva zmysel univerzu a ten, kto nasleduje Krista, dáva zmysel človeku a jeho ľudskej existencii. V kázni *Dôveruj, dcéra moja* píše: "Hľadajme v sebe Krista! Ak ho nenájdeme v sebe, potom ho nenájdeme nikde." A ďalej pokračuje: "Pokým človek nedospeje k životu v jeho vlastnej ľudskosti, ktorá je jeho pravou príčinou, k *pravde*, ktorá je príčinou všetkého, čo je pravdivé a prijateľné, a k *dobru*, ktoré je príčinou všetkého, čo je dobré a o ktoré je dobré usilovať - nedosiahne nikdy svoj cieľ, nikdy nebude žiť v pokoji."

Mikrokozmos, makrokozmos. Človek je mikrokozmos, v ktorom sa spájajú všetky rozmanité prvky a zákonitosti makrokozmu. To podľa Mikuláša Kuzánskeho znamená, že v človeku je jednota poriadku stvorenia. Každý človek v sebe v koncentrovanej forme opakuje celú evolúciu, od neorganických foriem po duchovné formy života.

Žiadna forma života sa nemôže úplne rozvinúť bez vzťahu k nasledujúcej, vyššej forme. Aj človek sa stáva úplne človekom len vtedy, keď participuje na Bohu.

Podľa Kuzánskeho teda evolučný proces od elementárnej úrovne cez vegetatívnu po živé tvory a bytosti kulminuje v človeku, ktorý je obrazom Boha a zároveň mikrokozmom odzrkadľujúcim dokonalosť univerza; je časťou sveta, ktorý mu patrí, a pôsobí na makrokozmos.

Jednota, rovnosť, spojenie. Keď Kuzánsky v *Učenej nevedomosti* vypracováva svoju trinitárnu doktrínu, vracia sa až k Pytagorovi, ktorý asi prvý učil, že Jedno ako maximum, a teda jednota bytia, je trojnásobné a máme mu vzdávať božskú poctu. V nadväznosti na Augustína Mikuláš usudzuje, že človek je obrazom trojjediného Boha. Jednota a trojičnosť Boha spočíva v tom, že tri osoby, Otec, Syn a Duch svätý, sú jediným univerzálnym princípom a jediným Stvoriteľom. Tvrdí, že v porovnaní s jednotou v mnohosti, rovnosťou v rozmanitosti a harmonickým poriadkom kozmu je Boh prvým princípom, absolútnou *jednotou, rovnosťou a spojením*, a teda trojjedinou príčinou, z ktorej pochádza všetka mnohosť a rozmanitosť. Božia *jednota* plodí absolútnu *rovnosť a spojenie* sa šíri z oboch.

Pri opise trojičnosti Boha Kuzánsky využíva možnosti analógie a nadväzujúc na Augustína poukazuje na tri prvky lásky: milujúci, milovaný a láska z nich vyvierajúca, ktorá ich spája a zjednocuje.

A láska je duch, ktorý sa rozlieva v celom univerze a ktorý všetko spája. Práve tento duch umožňuje každej bytosti participovať na poriadku kozmu. Na základe toho možno usúdiť, že bez Božej lásky (*agapé*) človek nič nepochopí.

Pár filozofických čriepkov. Mikuláš Kuzánsky formuloval fundamentálne ontologické princípy takým spôsobom, že rozhýbal strnulé scholastické substancie a rozpustil ich vo vzťahoch a funkciách. Domnievam sa, že jeho neustála zameranosť na dosiahnutie zmierenia rozhádaných kresťanských cirkví a vlády mieru na celom svete bola príčinou jeho celoživotného zaujatia problémami splývania protikladov a harmónie, jednoty v rozmanitosti. Zároveň v jeho diele možno neustále pozorovať vedomie potreby uvádzať politický a ekonomický poriadok do súladu s poriadkom ontologickým, ak sa má na svete dosiahnuť a zachovať mier.

Ako som uviedol na začiatku, Kuzánsky vychádza z predstavy človeka ako *imago viva Dei*. Takýto človek je obdarený *vis creativa*. Táto tvorivá potencialita mu umožňuje poznávať zákonitý poriadok univerza a zosúlad'ovať vlastnú činnosť s poriadkom stvorenia. Čím lepšie sa mu to darí, tým je šťastnejší.

S tým súvisí spojitosť človeka ako mikrokozmu s univerzom ako makrokozmom. Každá existencia, individuálna aj kolektívna, sa vzťahuje na absolútne bytie, a to bez nejakej sprostredkujúcej autority a takisto nie iba parciálne alebo obmedzene, ale ako viac či menej implicitná inakosť.

Podľa Kuzánskeho všetci ľudia sú spojení s absolútnym bytím. Nie sú odlišní v zmysle väčšej či menšej dokonalosti, ale v zmysle inakosti. Všetci sú však zjednotení v absolútnom bytí.

Univerzum pre Kuzánskeho nie je nediferencované. V diele *O ne-inom (De non aliud)* píše: "Čokoľvek myseľ vidí, nevidí to bez ne-iného. Nevidela by totiž iné, keby ne-iné nebolo iné tohto iného. A tak by nemohla tiež uchopiť súcno, keby ne-iné nebolo bytím samotného súcna, a tak o všetkom, čo môže byť povedané. Tak vidí myseľ všetko iné cez ono iné, ktoré je ne-iné..."

Takže absolútne je vo všetkom a vzťah Boha (ktorý je to ne-iné) k svetu je vzťahom *complicatio - explicatio*, teda zavínutím a rozvínutím. Inými slovami, Boh je zavínutím sveta a svet vo svojej rozmanitosti je rozvínutím Boha.

V Bohu sú všetky možnosti a protiklady zjednotené. Svet je splývanie protikladov (*coincidentia oppositorum*), svet je spojený dynamický proces. Mikuláš vraví, že všetko je v pohybe, všetko sa rozvíja. V univerze prebieha proces orientovaný od chaosu k usporiadanosti. Aj v dejinách človeka prebieha proces, ktorého dynamika smeruje od chaosu k poriadku a zmyslu. V prírode je vedomie tohto zmyslu temné, iba človek si ho uvedomuje.

U Kuzánskeho nájdeme aj biogenetický evolučný zákon prechodu od nižšieho druhu k vyššiemu. Bod, v ktorom nejaký druh dosiahne najvyššiu úroveň sebarealizácie, nazýva Mikuláš *terminus specii*. Terminus alebo koniec realizácie potenciality nenasleduje za možnosťou, ale skôr ju predchádza. Vývoj najvyššieho hraničného bodu posúva pojem k jeho hraniciam. Aby sme prenikli k novej kvalite, musíme pojem posúvať až na samotné limity jeho vlastného vymedzenia.

Kuzánsky vraví, že žiadny jedinec nedosiahne najvyššie hranice svojich možností, ak netranscenduje k vyššiemu druhu.

Sociálno-filozofický úlomok alebo o svornosti. Práve takým spôsobom je možné dosiahnuť súdržnosť vo svete. Mier je možný vo svete, v ktorom sa každý mikrokozmos maximálne rozvíja. Ak každý člen rodiny môže rozvíjať svoj tvorivý potenciál, celá rodina je šťastná. Rodičia sa radujú z rastu svojich detí a sestry a bratia sú šťastní z úspechov svojich súrodencov. A Kuzánsky vraví, že aj mier medzi národmi sveta je možný len vtedy, keď si ho každý národ definuje ako svoj vlastný záujem, keď tento záujem je súčasne záujmom napomáhať maximálnemu rozvoju iných národov. Ne-
spočíva práve v tomto mimoriadne dôležité poslanstvo Kuzánskeho dnešku? Pretože v deštrukcii iného národa by nemal žiadny národ vidieť svoj prospech. Skôr by mal každý pochopiť, že maximálnym prospechom pre každý národ je rozvoj všetkých národov na celom svete.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/6118/21.

PhDr. Jozef Pauer, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR